

Türk Dış Politikasının Avrupa Birliği'ne Doğru Dönüşümü*

Ramazan GÖZEN**

Özet

Türkiye'nin 10–11 Aralık 1999 tarihli Avrupa Birliği (AB) Helsinki Zirvesinde aday ülke olarak ilan edilmesi sonrasında, Türk iç politikasında olduğu gibi dış politikasında da önceki on yılla karşılaştırıldığında AB'ye doğru bir dönüşüm yaşanmaktadır. Ancak, Türk dış politikasının AB'yle doğrudan ilgili konularda "Avrupalılılaşma" yönünde bir dönüşüme uğradığı ispat edilebilirken, AB'yle doğrudan ilgili olmayan genel Türk dış politikası konularındaki dönüşümü ispatı mümkün değildir. Fakat her iki alanda meydana gelen bu dönüşüm, "idealist bir nitelikte ve özümsemiş" değildir. Çünkü; hem AB'ye yakınlaşma hem de dönüşüm süreci, doğal ve rızaya dayalı nedenlerle değil, "pragmatik/reelpolitik kaygılarla ve ulusal ve uluslararası şartların zorlaması sonucu ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu nedenle, Türk dış politikasının AB'ye doğru dönüşümü, oldukça kırılğan ve istikrarsız bir durumdadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-AB ilişkileri, Türk dış politikası, Avrupalılılaşma, Dönüşüm

GİRİŞ

10–11 Aralık 1999 Avrupa Birliği (AB) Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye tam üye olmaya "aday devlet" olarak kabul edilmesi ile başlayan ve halen devam eden dönemde, Türk siyaseti hızlı ve kapsamlı bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Özellikle Türk siyasetinin "iç boyutunun" ciddi bir dönüşüme uğradığı konusunda oldukça yaygın bir konsensüs vardır. İlgili literatür incelendiğinde, bazılarının "Avrupalılılaşma", bazılarının "demokratikleşme", bazılarının da "modernleşme" olarak tanımladıkları bu dönüşüm, Türkiye'nin siyasi, ekonomik, hukuki, idari ve güvenlikle ilgili alanlarda Avrupa Birliği'nin "şartlarına" uygun bir noktaya evrilmekte olduğu anlamına gelmektedir.¹

* Bu makalenin özeti, Dumlupınar Üniversitesi Avrupa Birliği Araştırma ve Uygulama Merkez ile Duisburg Türkiye Araştırmaları Merkezi tarafından, 16–17–18 Mart 2006 tarihinde Kütahya'da yapılmış olan 'International Symposium on the Changes and Transformations in the Socio-Economic and Political Structure of Turkey within the EU Negotiations' başlıklı sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç.Dr. Gözen, Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesidir.

¹ Örneğin, Meltem Müftüler Baş, 'Turkey's political reforms and the impact of the European Union', *South European Society & Politics*, Vol.10, No.1, Nisan 2005, ss.17–31; Pınar Bilgin, 'Turkey's changing security discourse: The challenge of globalisation', *European Journal of Political Research*, Vol. 44, 2005, ss.175–201.

Fakat, Türk siyasetinin "dış boyutu", yani Türk dış politikası söz konusu olduğunda, ne konuyu özellikle inceleyen yeterince oluşmuş bir literatür mevcuttur, ne de az sayıda yapılmış olan çalışmalar, Türk dış politikasının dönüşümü ile ilgili özel ve derinlemesine bir analiz yapmıştır. Örneğin, Karaosmanoğlu'nun "Türkiye'nin Güvenlik Politikasının Avrupalılaşması" başlıklı derleme kitabında yer alan makaleler, hem "güvenlik politikası" konularına yoğunlaşmaktalar, ama hem de "Avrupalılaşma yönünde bir dönüşümü" vurgulamaktan uzaktırlar. Dolayısıyla bu, klasik bir Türk dış ve güvenlik politikası çalışmasıdır.² Kirişçi'nin çalışması ise, Türk dış politikasında dönüşümü vurgulamakla birlikte, genelde Türkiye'nin Ortadoğu'ya ve spesifik olarak 2003 Irak savaşına dönük politikası üzerine yoğunlaşmaktadır.³

Mevcut literatüre bu açıdan bir katkı yapmayı amaçlayan bu çalışma, şu noktalara eğilecektir: Türkiye'nin AB'yle 1999'dan itibaren yaşamakta olduğu yakınlaşma sürecinin Türk dış politikasında gerçekten bir dönüşüme yol açıp açmadığı; eğer açtı ise bu dönüşümün "özelliğinin" ne olduğu; bu dönüşümün geçmişteki Türk dış politikası ile nasıl bir farklılık yarattığı ve bu dönüşümün nedenleri, sonuçları ve geleceğinin ne olacağı.

Bu amaçla, bir dış politika analizinde yer alması gereken üç boyuttan ikisine yoğunlaşılacaktır: Türk dış politikasında gözlemlenen "pratik uygulamalar" ve Türk dış politikasının oluşumunda hâkim olan "teori, felsefe ve zihniyet." Üçüncü boyut olan Türk dış politikasının "karar alma mekanizması" konusu, Türk iç politikasındaki Avrupalılaşma / modernleşme / demokratikleşme bağlamındaki çalışmaların kapsamı içine giriyor olması nedeniyle bu makalede incelenmeyecektir.

Makalenin argümanı şudur: *Bu süreçte Türk dış politikasında AB'ye dönük dikkate değer bir dönüşüm olmakla birlikte, bu dönüşüm daha çok Türkiye-AB ilişkilerinde mevcut olan konular ve sorunlarda görülmekte olup, bu dış politika pragmatizmin ve zoraki şartların bir sonucudur, özümsemiş değildir. Dolayısıyla; Türk dış politikasında bu süreçte gözlemlenen AB yanlısı gelişmeyi, AB'nin benimsediği idealist felsefe ve zihniyete uygun ve özümsemiş bir "Avrupalılaşma" olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu nedenle de, bu gelişme kırılğan ve istikrarsızdır.*

Makale dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Türk dış politikasında AB'ye doğru dönüşümün altyapısını inceleyecek. İkinci bölüm, dönüşümün somut bir resmini ortaya koyacak. Spesifik dış politika konuları ışığında, Türk dış politikasının AB'ye dönük nasıl ve hangi noktalarda dönüştüğü, bu dönüşümün "önceki dış politika" ile nasıl farklılaştığını ortaya koyacaktır. Üçüncü bölüm, yeni dönemdeki Türk dış politikasının "teorik/felsefi" açıdan tartışmasını yapacak ve özelliğini belirtecek. Türk dış politikasındaki dönüşümün niçin "özde bir Avrupalılaşma" olmadığını tartışacaktır. Dördüncü bölüm, dönüşümün ne derecede "kalıcı veya geçici" olduğunu tartışmaya açacaktır. Sonuç bölümünde çalışmanın analitik bir değerlendirmesi yapılacaktır.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DÖNÜŞÜMÜN ALTYAPISI

Türk dış politikasında 1999'dan itibaren AB'ye dönük bir dönüşümün yaşandığını/yaşanmakta olduğunu ileri sürebilmek için, öncelikle 1999'dan önceki dönemde Türkiye'nin AB'ye dönük dış politikasının özelliğini ortaya koymak gerektir.

² Ali L. Karaosmanoğlu ve Seyfi Taşhan (der.), *The Europeanisation of Turkey's Security Policy: Prospects and Pitfalls* (Ankara: Foreign Policy Institute, 2004).

³ Kemal Kirişçi, 'Between Europe and the Middle East: Transformation of Turkish foreign policy', *MERIA Report*, Vol.8, No.1, Mart 2004.

Türkiye ve AB, özellikle Soğuk Savaş sonrasında, yani 1990'lı yıllarda birbirinden ayrı düşmüşlerdi.⁴ Her ne kadar iki taraf arasında 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla Gümrük Birliği sürecinin tamamlanmış olması gibi oldukça ciddi ve tarihi öneme sahip "entegrasyon adımları" atılmışsa da, Türkiye ve AB, siyasi, stratejik ve güvenlikle ilgili konularda birbirine karşı şüpheyle bakmışlardı. Böylece AB ve Türkiye'nin dış politika ve dünya tasavvurları uyumsuzluk göstermişti.⁵

Bu uyumsuzluğun temelinde yatan neden, iki tarafın sahip oldukları dış politika ya da uluslararası ilişkiler anlayışlarının farklı teorik/felsefi temellere dayanması idi. Özetle; AB, Avrupa hinterlandında İdealist uluslararası ilişkiler felsefesine dayalı bir "Güvenlik Toplumu", ya da Kirişçi'nin vurguladığı gibi "Kantçı bir dünya düzeni" kurmaya çalışırken; Türkiye, Avrasya hinterlandında Realist uluslararası ilişkiler felsefesine dayalı bir "Güvenlik Devleti" ya da Kirişçi'nin ifadesiyle "Hobsçu bir dünya düzeni" kurmaya çalışmıştı.⁶ AB, Avrupa ve çevresindeki bölgelerde demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, piyasa ekonomisi, çoğulcu kültürel ve sosyal düzen gibi değerler üzerine kurulmuş bir güvenlik sistemine dayalı bir "Avrupa Birliği" oluşturmayı amaçlamış; Türkiye ise, kendi içinde ve Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Akdeniz bölgelerinde, askeri mücadele, güçlü ve etkin devlet, istikrarlı ve üniter devlet-toplum düzeni gibi değerler üzerine oturmuş bir ulusal ve uluslararası güvenlik ortamı oluşturmayı hedeflemişti.

Türkiye'nin 1990'lar dış politikası, onu NATO'nun "Atlantikçileri" olarak bilinen ABD ve İngiltere'ye yakınlaştırırken;⁷ NATO'nun "Avrupacıları" ve aynı zamanda AB'nin başlıca aktörleri olan Fransa ve Almanya'dan uzaklaştırmıştı. Tüm bu yakınlaşmalar ve ayrışmalar, sırasıyla benzer ve farklı siyaset ve çıkar anlayışlarının bir sonucuydu.⁸ Zira, AB, Türkiye'nin terörle mücadelesini ve güvenlik endişelerini, Irak, Kafkaslar ve Balkanlarda gerçekleştirdiği askeri ve siyasi müdahaleleri "AB standartlarına aykırı uygulamalar" olarak kabul ederek, Türkiye'yi "güvenlik tüketen ülke" olarak tanımlarken, Türkiye de AB'nin Türk iç ve dış politikasına dönük görüşlerini "müdahaleci", "bölücü" ve "yanlış" bulduğu için karşı çıkmıştı.⁹

Türkiye ve AB'nin birbirinden ayrışmaları, iki tarafı da ilgilendiren birçok konuda/sorunda açıkça görülmüştü:¹⁰ Bu ayrışma noktalarının en önemlileri şunlardı: Türkiye Kıbrıs'ta 1974'de kurulan statükoyu devam ettirmeyi planlarken, AB ise Adayı bütünleştirmeyi amaçladı; Türkiye, Yunanistan'la arasındaki Ege sorunu ve diğer anlaşmazlıkların ikili diyalogla çözülmesi gerektiğini savunurken, Yunanistan ve AB, bu

⁴ F.Stephen Larrabee, 'U.S. and European Security toward Turkey and the Caspian Basin', in R.D.Blackwill and M.Strumer (der.), *Allies Divided: Transatlantic Policies for the Greater Middle East* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1997), s.144.

⁵ Bu konuda örneğin: Mustafa Kibaroglu, "The general's discontent", *Bulletin of the Atomic Scientists*, Mart/Nisan 2001; ve Vittorio Sanguineti, "Turkey and the European Union: Dreaming West but moving East", *Mediterranean Quarterly*, Kış 1997.

⁶ Kirişçi, *op.cit.*; Ayrıca, Ali. L. Karaosmanoğlu, 'The evolution of the national security culture and the military in Turkey', *Journal of International Affairs*, Vol.54, No.1, 2000, s.212.

⁷ Ali Karaosmanoğlu, 'Europe's geopolitical parameters', The Conference on Turkey and Central and Eastern European Countries in Transition: Comparative study with a view to future membership to EU, konulu konferansta sunulan bildiri, Bilkent, Ankara, 9 Mart 1996, s.3.

⁸ Pınar Bilgin, 'Clash of cultures? Differences between Turkey and the European Union on security', Ali.L.Karaosmanoğlu (der.), *The Europeanization of Turkey's Security Policy: Prospects and Pitfalls* (Ankara: Foreign Policy Institute, 2004).

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Karaosmanoğlu, 'Europe's geopolitical parameters', *op.cit.*, ss.13-17.

sorunların uluslararası hukuk organlarına götürülerek çözülmesinden yanaydılar; Türkiye, PKK terörüyle mücadele amacıyla Irak içinde (Kuzey Irak'ta) birçok askeri operasyonlar yapmaya devam ederken, AB ülkeleri bu operasyonlara karşı çıkmışlardı. Almanya ve Fransa gibi AB üyesi ülkeler ve Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin ABD ve İsrail ile yakın işbirliği çerçevesinde Avrasya bölgesinde çok sayıda askeri operasyona katılmasını ve tüm bu politikaların Türkiye'nin asker ağırlıklı Milli Güvenlik Kurulu kararları ile yapılmış olmasını eleştirilmişler ve Türkiye'yi AB ilkelerine uygun bir politika izlemesi konusunda uyarılmışlardı. Türkiye, gerek askeri-sivil bürokratlar seviyesinde, gerekse milliyetçi/devletçi eğilime sahip siyasetçiler ve toplum katmanları seviyesinde AB'nin bu eleştirilerine itibar etmediği gibi uyarılarına uygun hareket etmektен kaçındı. Bu durumun en önemli delili, AB tarafının sürekli olarak Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri doğrultusunda reformlar yapması konusuna" vurgu yapmasına rağmen, Türkiye'nin bu yönde adım atmaktan kaçınmasıdır.

1990'lı yıllarda Türkiye-AB ilişkileri bu minvalde yürürken, 12-13 Aralık 1997 AB Lüksemburg Zirvesi Türkiye'yi AB'ye tam üye olmaya "adaylar" listesine dâhil etmedi.¹¹ Böylece 1963'te başlayan Türkiye-AB ilişkileri, tarihinin en dip noktasına düştü. Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, AB Konseyi'nin kararına tepki olarak AB ile Birlik düzeyindeki ilişkileri askıya aldı ve AB toplantılarını boykot etti. Lüksemburg Zirvesi, Soğuk Savaş'ın bitişinden bu yana düşüşte olan ilişkilerin bir ürünüdür.

Bu kötüleşme süreci, dört nedenden dolayı sona ermeye başladı. Birincisi, 1999 yılında Türkiye'de ve özellikle Almanya'da meydana gelen hükümet değişimleri, yani Almanya'da Sosyal Demokrat Schröder'in, Türkiye'de ise yine Sosyal Demokrat Ecevit'in başkanlığında bir koalisyon hükümetinin kurulması, bu değişimde rol oynayan etkenlerin başında gelir.¹² İkincisi, Türkiye'de 28 Şubat sürecinde giderek ağırlaşan ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlar ve bu sorunların ortaya çıkaracağı potansiyel riskler, hem AB'de hem de Türkiye'de endişelere yol açtı. Bunun üzerine, Türkiye'nin Batı (AB) ile bağlarının tekrar güçlendirilmesi ve böylece Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumunun korunması düşüncesi hâkim oldu. Üçüncüsü, Türk-Yunan ilişkilerinde Kıbrıs, Ege ve azınlıklar sorunlarının çözülebilmemesinin ancak Türkiye ile "yakın diyalog ve işbirliği" yoluyla mümkün olabileceği kanaatinin öncelikle Yunanistan'da ve ardından tüm AB ülkelerinde uyanmış olmasıdır.¹³ Dördüncüsü, ABD'nin, Türkiye'nin hem Batı sisteminden kopmasını önlemek hem de AB içinde meşhur tabirle "Truva atı" politikası uygulayabilmek amacıyla Türkiye'nin AB üyeliğine desteğini artırmasıdır. Bu noktayla ilgili olarak, 'ABD'nin kendi başına böyle bir hedefi gerçekleştirebilmesinin mümkün olmayacağı' haklı olarak ileri sürülebilir. Fakat her ne kadar bir dış aktör olan ABD'nin Türkiye'nin üyeliği konusunda AB'ye etki yapması mümkün olmasa da, AB içindeki İngiltere gibi "Atlantikçi" ülkeler aracılığıyla Türkiye'nin üyeliğine destek verilmesini sağlaması pekâlâ mümkündür. Zira son dönemde İngiltere'nin Türkiye'nin üyeliği konusundaki artan desteğini gözden kaçırmamak gerekir. Buradan hareketle,

¹¹ Luxembourg European Council, 12-13 December 1997, Presidency Conclusions, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm

¹² Christopher Brewin, *Turkey and Europe after the Nice Summit*, (İstanbul: Tesev Publications, 2002), s.25; Heinz Kramer, 'German Policy toward Turkey and the Red-Green Coalition Government (1988-2003), Essays in Honour of Seyfi Taşhan, *Contemporary Issues in International Politics* (Ankara: Foreign Policy Institute, 2004).

¹³ Brewin, *ibid.* s.27.

ABD'nin Türkiye'nin üyeliği konusunda AB üzerinde dolaylı yollardan etkili olduğu sonucuna varabiliriz.

Tüm bu faktörlerin etkisiyle, 10–11 Aralık 1999 AB Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin geleceğiyle ilgili çok stratejik bir karar alındı: Türkiye'nin AB'ye tam üye olmaya "aday devlet" olduğu ilan edildi.¹⁴ Bu karar hem Lüksemburg kararının düzeltilmesi, hem Türkiye'nin AB ile ilişkileri, hem de Türk siyasetinde dönüşüm sürecinin başlaması açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Bu kararın özellikle Türkiye'de dönüşümün fitilini ateşlemesinin temel nedeni, aday üyeliğin tam üyeliğe dönüşebilmesi için Helsinki kararlarında belirtilen şartlara uygun olarak AB'ye uyumlu bir yapıya "dönüşmesini" bir "ön şart olarak" istemiş olmasıdır.¹⁵ Bu talepleri kısaca Türkiye'nin iç ve dış politikasında "Avrupalılaşma talebi" şeklinde tanımlamak mümkündür. Helsinki Sonuç Bildirisinin 4.Maddesinde belirtildiği üzere, Türkiye'nin tam üye olabilmek amacıyla müzakerelere başlayabilmesi için öncelikle ve özellikle AB'nin 1993 tarihli Kopenhag Kriterlerini (ön şartları) yerine getirmesi gerekiyordu.

4. Madde aynı zamanda Türkiye'den Türk dış politikasının dönüşümü ile ilgili taleplerde de bulunulmuştur. Bu talepleri dörde ayırmak mümkündür:

- i. Avrupa Birliği Antlaşmalarında ifade edilen değerleri ve amaçları paylaşması: Bu değerlerin neler olduğu Helsinki Zirvesi kararlarında belirtilmemekte, fakat Avrupa Birliği Antlaşmalarında ve diğer birçok AB belgesinde görülmektedir. Örneğin, 2005 tarihli Komisyon Strateji Belgesi'nde AB'nin Genişlemesinin ana amacının "barış, istikrar, refah, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü Avrupa çapında yaymak" olduğu belirtilmektedir.¹⁶ Diğer bir deyişle, AB'ye aday ülkelerin tam üye olabilmesi için öncelikle kendilerinin bu değerleri benimsemeleri, aynı zamanda bu değerlerin yaygınlaşması yönünde bir dış politika izlemeleri beklenmektedir.
- ii. Uluslararası anlaşmazlıkların BM şartına uygun olarak ve barışçı yollardan çözülmesine yardımcı olması,
- iii. Devam eden sınır anlaşmazlıklarını ve ilgili diğer meseleleri çözmek için her türlü gayreti göstermesi; bunda başarılı olunmadığı taktirde, anlaşmazlıkları makul bir süre içinde, ama en geç 2004 yılı sonuna kadar, Uluslararası Adalet Divanı'na götürmesi;
- iv. Madde 12'de, Türkiye'nin, Madde 9 (a)'da belirtildiği üzere, Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulmaya yönelik olarak BM Genel Sekreterinin yürütmekte olduğu çabalara destek vermesi istenmektedir.

¹⁴ Helsinki European Council, 10–11 December 1999, Presidency Conclusions, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.htm

¹⁵ Benzeri talepler ve Helsinki Zirvesi'nde yapılan taleplerin yerine getirilmiş olduğundan duyulan memnuniyet, izleyen dönemlerde tekrar tekrar belirtilmiştir. Bunlardan 16-17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesi ve 3 Ekim 2005 tarihli Müzakere Çerçeve Belgesi önemlidir: Brussels European Council, 16-17 December 2004, Presidency Conclusions, http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf; ve Negotiation Framework for Turkey, http://europa.eu.int/comm/enlargement/docs/pdf/st20002_en05_TR_framedoc.pdf.

¹⁶ Communication from the Commission: 2005 Enlargement Strategy Paper, SEC(2005)1433, Brussels, 0.112005 COM(2005) 561 Final, s.2, http://europa.eu.int/comm/enlargement/report_2005/pdf/package_v/com_561_final_en_strategy_paper.pdf.

Tüm bu talepleri, Türk siyasetinin dönüşümü açısından bir "çerçeve ya da sınır" olarak kabul etmek gerekmektedir.

Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye-AB ilişkileri olumlu bir havaya girerken, Türkiye Kopenhag Kriterlerini yerine getirmek için reformlar yapmaya başlamıştır. Bu çerçevede, ilk önce 1982 Anayasası'nda önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu çabalar; Başbakan Bülent Ecevit'in başında olduğu DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti döneminde başlamış; 3 Kasım 2002 genel seçimleriyle iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümeti tarafından hızlanarak devam etmiştir. İç politikadaki dönüşüm süreci, koalisyon partileri arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle bazı aksaklıklara uğrasa da, genellikle olumlu yönde gelişti.¹⁷

Fakat aynı dönüşüm süreci bu dönemdeki Türk dış politika alanına yansımada. Türk dış politikasında AB'ye dönük adımlar atılmadığı gibi Helsinki Zirvesi'nde dile getirilen spesifik taleplere dönük bir çalışma da olmadı. Daha somut olarak belirtecek olursak: Birincisi, Türkiye'nin Kıbrıs sorununa dönük politikasında her hangi bir değişiklik olmadı. Ne Türkiye'de Ecevit koalisyon hükümeti, ne de KKTC'de Denктаş liderliği, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kıbrıs sorununa çözüm bulmak amacıyla ileri sürdüğü meşhur Annan Planı'nın uygulanması yönünde ciddi bir istek ve çaba içinde oldular. Tam tersine, AB'nin talepleri ve baskıları arttıkça, Türkiye ile KKTC'nin bütünleşeceği yönünde bir reaksiyon verildi. İkincisi, Yunanistan'la Türkiye arasında mevcut olan Ege Denizi sorunlarının çözümüne dönük ciddi bir adım atılmadı. Her ne kadar, 17 Ağustos 1999'daki Gölcük depremi sonrasında iki ülke arasında "deprem diplomasisi" çerçevesinde bir yakınlaşma oldu ise de, bu diplomasi Ege sorunlarının çözümüne yansıtılmadı. Ege sorunlarının çözümünü yönünde bir girişim olmadığı gibi, bu sorunun Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi konusunda da bir karar alınmadı. Üçüncüsü, Türkiye, AB Güvenlik Toplumuna uygun bir dış politika izlemekten uzak kaldı. Zira Türkiye, özellikle Irak sorununa ve diğer uluslararası sorunlara dönük "Hobsçu dış politika" izlemeye devam ediyordu. Dördüncüsü ve en önemlisi, Türkiye, AB'nin geliştirmeye çalıştığı "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın (AGSP)" uygulanmasına kendi ulusal çıkarlarını dikkate alarak engel oldu. AB, AGSP'nin işler hale gelmesi için NATO Konseyi'nden NATO imkânlarını kullanmak için 14 Aralık 2000'de talepte bulunduğu, bu talep, Türkiye'nin "vetosu" sonucu reddedildi. Bu veto, Türkiye ile AB arasında Helsinki'de başlayan yakınlaşma sürecine büyük bir darbe vurmuştur.¹⁸

Tüm bu sorunlar nedeniyle, Türkiye ve AB'nin birbirine dönük zaten "soğuk" olan dış politikaları daha da kötüleşme sürecine girdi. Özellikle AGSP sorunu, iki taraf arasında "güven bunalımı" meydana getirirken, birbirlerini "öteki", hatta "düşman ve tehdit" olarak algılamalarına yol açtı. Özellikle Türkiye'de AB karşıtlığında büyük bir artış gözlemlendi. Askeri ve sivil bürokratların, milliyetçi, İslamcı, solcu parti ve sivil toplum gruplarının, hatta medyanın AB aleyhtarlığı arttı. AB, bu gruplar tarafından meşhur Sevr Antlaşması'nı yeniden uygulamaya ve Türkiye'yi bölmeye çalışan bir "hasım" olarak tanımlandı.

Bu "kriz", Türkiye ve dünya politikasında meydana gelen üç kritik gelişme sonucunda çözülmeye başladı. Bu üç önemli faktör şunlardır:

¹⁷ Örneğin, Bağ, 'Turkey's political reforms and the impact of the European Union', *op.cit.*

¹⁸ Ramazan Gözen, *Turkey's Delicate Position between NATO and the ESDP* (Ankara: Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2003).

1. 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan terör saldırısı ve ardından gelişen Yeni Muhafazakârlar (Neo-cons) liderliğindeki ABD dış politikasının özelliği: Bu olay, Türkiye'nin AB nezdindeki önemini artırdı. AB, Türkiye'yi İslam dünyası içinde rol oynayabilecek "stratejik bir aktör" olarak görmeye başladı.¹⁹
2. 3 Kasım 2002'de Türkiye'de yapılan seçimler ve sonrasında kurulan AKP hükümeti, Türk siyasetine yeni ve farklı bir anlayış getirmeye çalıştı. Bu anlayışın özünde, Türkiye'nin AB'ye üyeliğini elde etmek için AB değerlerini ve ilkelerini benimsemek gelmektedir. AKP hükümetinin Helsinki Zirvesi taleplerine destek verme arzusu, hem iç hem de dış politikayı içermektedir.²⁰
3. 2003 Irak savaşı ve TBMM'nin 1 Mart 2003 tarihli kararı ile Türkiye'nin ABD'nin Irak'ı işgaline destek vermeyi ret etmesi.²¹

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DÖNÜŞÜMÜN ANALİZİ

Tüm bu gelişmeler sonucunda, Türk iç politikasındaki dönüşüme paralel olarak, Türk dış politikasında da AB'ye dönük bir gelişme yaşanmaya başladı. Türk dış politikasındaki bu dönüşümü iki gruba ayırarak incelemek gerekir.

- * AB ile doğrudan ilgili Türk dış politikası
- * Genel Türk dış politikası

AB ile Doğrudan İlgili Türk Dış Politikası

2000–2001 arasında yaşanan AGSP krizi, 2001–2002 yıllarında yapılan müzakereler ve varılan anlaşma sonucunda resmen çözüme kavuştu. Anlaşmaya göre; Türkiye veto sunu kaldırdı, buna karşılık AB AGSP operasyonlarını Türkiye'nin "yakın çevresinde" uygulamayacağını vaat etti. Böylece, AGSP, operasyon yapabilir hale geldi.²²

Türkiye ve AB arasındaki bu yakınlaşmanın diğer alanlara yansımaları, AKP hükümetinin kurulması ve TBMM'nin AKP'nin tezkeresini 1 Mart 2003'de ret etmesinin sonrasında yani 2003 ve 2004 yıllarında oldu. Bu iki gelişme Türkiye-AB ilişkilerinin iyileşmesinde hayati derecede rol oynadı. Zira aşağıda daha detaylı inceleneceği üzere, eğer AKP'nin 1 Mart 2003 tezkeresi TBMM tarafından kabul edilse, Türkiye Irak'ın işgaline destek vermiş olsa ve Irak'ın içinde savaşıyan taraflardan biri olsaydı, ne Türk iç politikasında ne de Türk dış politikasında Helsinki taleplerine uygun gelişmeler yaşanabilirdi. Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesinin 4. maddesinde belirtilen "AB'ye aday ülkelerin uluslararası sorunları diplomasi ve BM ilkelerine uygun şekilde çözmesi" talebinin Türkiye tarafından yerine getirilmemiş olması dolayısıyla Türkiye ve AB arasındaki "soğukluk" devam ederdi.

¹⁹ Tank Oğuzlu, 'An analysis of Turkey's prospective membership in the European Union from a 'security' perspective', *Security Dialogue*, vol.34, no.3, 2003, ss.295-297; ve Ramazan Gözen, 'Türkiye-Avrupa Birliği Yakınlaşması: 1999 Helsinki Zirvesinden 2003 Irak Savaşına Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci', *Uluslararası İlişkiler*, yayım için hakem sürecinde.

²⁰ Örneğin, Şahin Alpay, 'AKP's difference in domestic and foreign policy', *Zaman*, (İngilizce sayısı), 7.7.2004, www.zaman.org; ve Patrick Carroll, 'Turkey's JDP: A model for democratic Islam?', www.meib.org/articles/0407_t1.htm; AKP'nin dış politika anlayışı ile ilgili olarak bakınız: Kemal İnat ve Burhanettin Duran 'AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama', *Demokrasi Platformu*, No.4, Güz 2005.

²¹ Türkiye'nin 1 Mart 2003 kararının bir analizi: Ramazan Gözen, 'Causes and Consequences of Turkey's out-of-war position in the Iraq War of 2003', *Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. 36, Ocak 2005.

²² Türkiye-AGSP sorununun çözüm süreci ile ilgili olarak bkz. Gözen, *Turkey's Delicate Position*, Op.cit. 5.Bölüm.

TBMM bu süreçte çok hayati bir karar alarak, hem Türkiye'yi Irak savaşının girdabına girmekten kurtarmış hem de Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin güçlenmesinde dolaylı da olsa çok olumlu bir rol oynamıştır. AKP hükümeti öncülüğünde, ama özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri/Genelkurmay²³ gibi diğer devlet kurumlarının, TÜSİAD ve büyük medya gibi sivil toplum örgütlerinin ve Türk kamuoyunun büyük çoğunluğunun²⁴ destekleriyle yürütülen bir dış politika ve diplomasi sonucunda, Türkiye'nin Kıbrıs politikası ve Yunanistan'a dönük politikası radikal bir dönüşüm göstermiştir. Fakat önce, Irak savaşının önemine ve etkisine bakalım.

Irak Savaşı

Her ne kadar, Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesinde veya herhangi bir AB belgesinde açıkça ve somut olarak belirtilmemişse de, Türkiye'nin Irak savaşına dönük politikası, genelde Türkiye-AB ilişkileri ve özelde Türkiye'de iç ve dış politika bağlamında dönüşümün göstergesi niteliğindedir. Çünkü Türkiye'nin Irak savaşına katılmamasını ve ABD'ye destek vermemesini, AB'nin Almanya ve Fransa gibi Avrupalı ülkeleri ve AB'nin ana yapısı ile dış politika bağlamında uyumlaşma olarak kabul etmek gerekir. Zira Türkiye gibi, Fransa ve Almanya da, ABD'nin işgalinin BM Antlaşması'na uygun olmadığını savunuyorlardı.²⁵ Böylece, Türkiye, yıllardan sonra ilk kez Ortadoğu'da meydana gelen bir savaşta en büyük NATO müttefikleri olan ABD'den farklı ve hatta ona karşı bir duruş sergiledi.²⁶ Gerekçeleri ne olursa olsun,²⁷ ABD'nin Irak'ı işgaline açıkça karşı çıkmış olan Fransa ve Almanya ile aynı safta yer aldı; 1990'lardan farklı olarak, Atlantikçi dış politikayı değil, Avrupalı dış politikayı destekledi.²⁸ Özetle, Türkiye, Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesinin 4.maddesine göre davrandı.²⁹

Kıbrıs Sorunu

Türkiye ile AB arasında dış politikadaki uyum, izleyen iki konuda daha somut olarak görülmüştür. Bunlardan ilki ve en önemlisi, Kıbrıs meselesidir. AKP hükümetinin liderlik ettiği Türkiye, ilk defa olarak Kıbrıs'ta bir sorunun olduğunu resmen ve açıkça kabul etmiş ve Helsinki Zirvesi Kararlarında belirttiği üzere bu sorunun çözümü için BM Genel Sekreterinin hazırladığı Annan Planı'na destek vermiştir. Hatta AKP hükümeti, "bir adım önde olmak" şeklinde tanımladığı bir diplomasi stratejisi izleyerek, hem Türkiye'nin hem de KKTC Yönetiminin çözüm müzakerelerine aktif bir şekilde

²³ Ersel Aydın, Ali Nihat Özcan ve Doğan Akyaz, 'The Turkish military's march toward Europe', *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat 2006.

²⁴ Yapılan kamuoyu yoklamalarında, Türk halkının %70-75'i Türkiye'nin AB'ye üyeliğine destek vermektedir. Buna karşın %94'ü hem ABD'nin Irak'ı işgaline hem de Türkiye'nin ABD'ye destek vermesine karşı görüş bildirmiştir. *Türk Dış Politikası Araştırması*, Metropoll Stratejik ve Sosyal Araştırmalar, Ankara, Mart 2005 ve *Dış Politika Algılama Anketi*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Ekim 2004.

²⁵ Fransa ve Almanya'nın BM ve uluslararası hukuk konusundaki duruşları ile ilgili olarak örneğin: www.euractiv.com/Article?tcmmuri=tcm:29-112408-16&type=News.

²⁶ Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönük dış politikası ile ilgili olarak bkz. Ramazan Gözen, *Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası* (Ankara: Liberte, 2000), özellikle Bölüm 1.

²⁷ Türkiye'nin Irak savaşının dışında kalması ve nedenleriyle ilgili olarak bkz: Gözen, 'Turkey's out-of-war position in the Iraq War of 2003', *op.cit.*

²⁸ Bilindiği gibi, Irak savaşında, Avrupalılar (Almanya, Fransa, Belçika, Lüksemburg, Yunanistan, Avusturya, İrlanda), ABD'nin işgaline karşı dururken, Atlantikçiler (İngiltere, Danimarka, İtalya, İspanya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya) ve AB'ye aday ülkeler (Polonya, Çek Cumhuriyeti) ABD'ye destek verdiler.

²⁹ Bu politikanın ne derecede "içten, samimi ve özümsemiş bir politika" olduğu ve bunun AB'ye dönük dış politika bakımından önemi aşağıda tartışılacaktır.

katılımını sağlamıştır. AKP hükümeti, müzakereler sürecine "yoğun müdahaleler yaparak" *Annan Planı*'nın Adanın iki kesiminde 24 Nisan 2004 tarihinde Referanduma sunulmasında anahtar rol oynamıştır.³⁰

Türkiye'nin yeni Kıbrıs politikası gerçekten radikal bir şekilde farklı ve AB'ye uyumlu bir tutumdur. Çünkü Annan Planı, aynen AB'nin istediği gibi, Adanın tek çatı altında ama federal bir devlet olarak bütünleşmesinin ve bunun ardından AB'ye tam üye olmasının yolunu açıyordu. Buna paralel olarak, KKTC lağvedilecek, Adadaki Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sayısı büyük oranda düşürülecek ve böylece Türkiye'nin 1974'den beri yürüttüğü Kıbrıs politikası sona erecekti. Türkiye'nin Ada üzerindeki garantörlüğü devam edecekti. Türkiye'nin bu politika değişikliğinden elde edeceği en büyük yarar, AB'ye tam üyelik için müzakerelere başlayacak olmasıydı. Tabii ki bu durum, AB'nin Türkiye'ye dönük sempati ve teveccühünün artması anlamına geliyordu.

Sonuç itibarıyla, Türkiye, Kıbrıs politikasını Helsinki Zirvesi kararlarına uygun şekilde değiştirmiş, AB yanlısı bir strateji izlemiştir. Her ne kadar Kıbrıslı Rumların referandumda ret etmeleri nedeniyle Annan Planı uygulanamamışsa da, Türkiye'nin AB'ye uyumlu dış politikası, tam üyelik müzakerelerine başlamak için 17 Aralık 2004'de "tarih almasında" ve en nihayetinde 3 Ekim 2005'de "başlamasında" anahtar rol oynamıştır.

Yunanistan'la İlişkiler ve Ege Sorunları

Son dönemdeki Türkiye-Yunanistan arasındaki yakınlaşma esasen 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi sonrasında ortaya çıkan insani yardımlaşma diplomasisi ile başlamıştı. Bu atmosfer, Helsinki Zirvesi sonrasında gelişmiş ve Türkiye'nin Kıbrıs politikasındaki değişikliklerle birlikte zirveye çıkmıştı. Bu olumlu havanın göstergeleri diplomatik ve resmi ilişkiler düzeyinde görüldüğü gibi, gayr-i resmi ve insani ilişkiler düzeyinde de görülmüştür. Resmi düzeyde, Yunanistan'ın Türkiye'nin müzakerelere başlaması üzerindeki "veto"sunu kaldırması; gayr-i resmi düzeyde, iki ülkenin başbakanları ve dışişleri bakanlarının yakın diyalog geliştirmeleri bu yakınlaşmanın önemli kanıtlarıdır. Bu atmosferde, taraflar Ege Denizi'nde çatışma risklerinin azaltılması ve her iki taraftaki azınlıkların haklarının geliştirilmesi konularında resmi girişimler yaptılar.³¹ Ege Denizi'ndeki sorunlara köklü çözümler bulmak amacıyla "akil adamlar" düzeyinde görüşmeler yapılmasına karar verdiler,³² ve iki ülke arasındaki sorunlara katkı yapması düşüncesiyle "Güven Artırıcı Tedbirler" almaya karar verdiler.³³ Böylece, Ege Denizi'ni iki ülkeyi birbirinden uzaklaştıran bir "ayırış" olmaktan çıkması ve iki ülkeyi yakınlaştıran bir "ataç" haline gelmesi yönünde adımlar atılmış oldular.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, Türkiye ve Yunanistan arasında tarihten gelen "önyargıların", mevcut Ege sorunlarının ve azınlık sorunlarının hiçbirinin çözülmediği de doğrudur. Özellikle Helsinki Kararlarında belirtilmesine rağmen, Ege sorunlarının çözümü yönünde resmi ve somut bir süreç başlamadığı gibi, sorun Uluslararası Adalet Divanı'na da sunulmamıştır. Sonuç olarak, Türk dış politikasında Yunanistan'a dönük

³⁰ AKP'nin Kıbrıs sorunu ve Annan Planı ile ilgili görüşler hakkında, örneğin, TBMM'de Kıbrıs Görüşmeleri: Annan Planı ve Gelişmeleri, 6 Nisan 2004. http://www.belgenet.com/kibris/tbmm_060404-1.html

³¹ <http://www.radikal.com.tr/2000/02/05/dis/03ati.shtml>

³² Örneğin: Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Açıklamaları, 30 Kasım 1999: http://www.belgenet.com/kibris/tbmm_060404-1.html ve <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/TURKHABER/1999/06Aralik/T2.htm>

³³ http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=677

olumlu bir hava olmasına rağmen, süreç tam olarak AB'nin istediği yönde gelişmemiştir.

Genel Türk Dış Politikası

Bu dönemde, genel olarak Türk dış politikasının oluşumu ve uygulanmasında da önemli bir dönüşümün olduğu görülmüştür. Bu dönüşüm üç kategoride incelenebilir: a. Komşuluk Politikası, b. Bölgeler Politikası, c. Uluslararası Örgütler Politikası.

a. Türkiye'nin komşularına bakışında olumlu yönde önemli bir dönüşüm yaşanmaktadır: 1990'larda hakim olan "etrafımız düşmanlarla çevrili" şeklindeki anlayıştan sonra "komşularla sıfır problem" şeklinde tanımlanan bir anlayış³⁴ benimseyen Türkiye, tüm komşuları ile yakın diplomatik, ekonomik, ticari ve hatta sosyal ilişkiler kurmuştur. Yunanistan ile gelişen ilişkilere ilave olarak, Rusya ile üst düzeyde karşılıklı resmi ziyaretler yapılmış; daha önce PKK terörü nedeniyle gergin ilişkilerin olduğu Suriye ve İran ile diyalog geliştirilmiş ve böylece bu ülkelerle ilişkilerde "pozitif yönde" hava oluşması yönünde gayret sarf edilmiştir. Hâlihazırda, komşularla ilişkilerde en sorunlusu, Irak ve özellikle Iraklı Kürtlerle olan ilişkiler olmakla birlikte, Iraklı birçok yetkili ile yapılan üst düzey görüşmeler ve girişimler de bu anlayışa uygun gelişmelerdir.

b. Türkiye'nin bölgesel sorunlara dönük politikasında görülen dönüşümlerin en önemlisi, Arap-İsrail sorununa ve Ortadoğu barış sürecine dönük politikasıdır. İsrail'in Filistin topraklarını işgali ve uyguladığı şiddet nedeniyle İsrail'le ilişkilerde önemli bir kötüleşme olmuştur. Başbakan Erdoğan ve bazı AKP milletvekillerinin İsrail hakkındaki sert eleştirileri, buna karşın özellikle Filistin'de yapılan seçimlerde çoğunluğu kazanarak yönetime gelen Hamas liderlerini Ankara'da kabul etmesi, Türkiye'nin Arap-İsrail çatışmasında Filistinliler lehine değişen politikasını açıkça göstermektedir.

Diğer yandan, Türkiye'nin Irak sorununda ABD ile kötüleşen ilişkiler, kamuoyunda ABD ve Iraklı Kürtlere karşı görüşleri yaygınlaştırmıştır. Zira yapılan kamuoyu yoklamalarında Türk kamuoyunun yüzde doksan civarındaki kesiminin, ABD'yi en büyük düşman olarak gördüğü ortaya çıkmıştır. Her ne kadar AKP hükümeti Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini "olumlu düzeyde" tutmaya çalışmakta ise de, siyasi ve toplumsal düzeydeki ABD karşıtlığının Türkiye'nin ABD'ye dönük dış politikasında "olumsuz bir dönüşüme yola açtığı" gerçeği görmezden gelinemez.

c. Nihayet, Türkiye, uluslararası örgütler bakımından aktif bir katılım ve politika izlemiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler kapsamında "Medeniyetler İttifakı Girişimi"nin iki üyesinden birisi (diğeri İspanya) olarak seçilmiş ve bu bağlamda faaliyetler yürütmüştür/yürütmektedir. Türkiye, İslam Konferansı Örgütü'nde (İKÖ), hem Genel Sekreterliğe bir Türkün seçilmesini sağlamış, hem de İslam ülkelerinin "demokrasi, insan hakları, şeffaflık, piyasa ekonomisi ve özgürlük" gibi değerleri geliştirmeleri yönünde yaptığı talepler ve ortaya koyduğu projelerle İKÖ'nün dönüşümünü teşvik etmiştir.

Türkiye'nin tüm bu çabalarının AB'nin savunduğu değerler ve ilkelerle paralellik göstermesi, genel Türk dış politikasının da "AB'ye doğru dönüştüğü" şeklinde bir sonuç çıkarılmasını teşvik edebilir. Ancak bu sonuca şöyle bir itirazın yapılması mümkündür: AKP hükümeti temsilcilerinin yaptığı bu çabaların sadece AB kaynaklı oldu-

³⁴ Örneğin, AKP Dış Politika Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu'nun bir mülakatta bu yöndeki açıklaması: http://www.turkishtime.org/27/66_2_tr.asp

ğunu iddia etmek mümkün değildir. Zira, AB'nin savunduğu bu değerlerin, farklı yöntemlerle ve kapsamlarda da olsa örneğin ABD tarafından da Büyük Ortadoğu Projesi bağlamında savunulduğu veya AKP'nin kendisinin benimsediği ve inandığı "değerler tercihi" olarak da görülebileceği, haklı olarak ileri sürülebilir.

Ancak AKP'nin bu söylemlerinin ve davranışlarının, Türkiye'nin AB ile yakınlaşmaya çalıştığı bir süreçte yapılıyor olması ve AB'nin Helsinki ve diğer belgelerinde belirtilen değerlerle uyumlu bulunması nedeniyle, AB faktörünün daha ön planda olduğunu ileri sürmek mümkündür. Diğer yandan, AKP hükümetinin iç karar alma dinamiklerini veya zihinsel süreçlerini okuyamadığımız için, AKP hükümeti söylemleriyle AB değerleri arasındaki korelasyonun varlığını kabul etmemiz mantıklı bir sonuçtur.

Buradan hareketle ilave bir nokta, AKP hükümeti yönetimindeki Türkiye'nin, AB'ye doğru dönüşen dış politikasının niteliğinin ne olduğudur. Diğer bir deyişle, AKP ve genel olarak Türkiye'nin AB'ye ve değerlerine dönük dış politikasının nasıl tanımlanacağı veya isimlendirileceği önemlidir. Zira bu tanımlama, bir sonraki bölümde inceleneceği üzere, Türkiye'nin dış politikasındaki dönüşümün sürekliliğini veya geçiciliğini anlamamıza yardımcı olabilecektir.

YENİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ÖZELLİĞİ: REALİST Mİ, İDEALİST Mİ?

Yukarıda belirttiğimiz şekliyle Türk dış politikasında en azından pratik uygulamalar düzeyinde önemli bir dönüşümün olduğu görülmektedir. Fakat bu dönüşümün "teorik/felsefi" açıdan gerçekten "Avrupalı" olup olmadığı tartışmaya açıktır. Yani, dönüşüm, özde AB'nin "idealleri" ile ya da "Güvenlik Toplumu" anlayışıyla ne derecede uyumludur? Teorik açıdan yaklaşırsak, bu dönüşüm "realist" mi yoksa "idealist" midir? Bu sorgulama ve tartışma önemlidir, çünkü Türk dış politikasıyla ilgili iki konuya açıklık getirecektir. Bu konuların birincisi, dönüşümün derecesi; ikincisi ise bu dönüşümün ne kadar güçlü ve kalıcı olduğudur.

Türkiye'nin hem geleneksel dış politika felsefesi hem de özellikle 1990'lardaki genel ve AB'ye dönük dış politikası, Realizm ya da reelpolitik uluslararası siyaset felsefesine dayanır. Yani; egemen devlet-merkezli, askeri güvenlik ve güç kurma hedefli ve AB'nin politikalarına karşı şüpheli bir dış politika yaklaşımı. Bu anlayış, Türkiye'nin AB'den gelen dönüşüm ve reform yolundaki taleplere direnç göstermesine yol açmıştır.³⁵

Türk dış politikasının "Realizm"den "İdealizm"e dönüşüp dönüşmediğini ortaya koymak için, öncelikle "idealist dış politikanın" gereklerinin ne olduğuna ve bunun AB açısından niçin önemli olduğuna kısaca değinmemiz gerekecek.

Kavramın adından da anlaşılacağı üzere, idealist dış politika; barış, istikrar, refah, düzen, işbirliği ve dayanışmanın geçerli olduğu "ideal bir dünya düzeni yaratmak" amacıyla yapılan ve yürütülen dış politikadır. İdealist dış politika, savaşları, çatışmaları, krizleri, yoksulluğu, egoist davranışları görmezden gelen ya da yok sayan ütopyik bir dış politika anlayışı değildir. Tam tersi, tüm bu sorunların farkındadır; farkında olduğu için sorunların çözülmesi yönünde yollar, modeller ve yöntemler önerir. İdealist dış politikanın önerileri kısaca iki seviyede özetlenebilir: Ulusal toplumlar seviyesinde "demokrasi ve ilgili tüm değerlerin" yerleşmesi ve yaygınlaşması; uluslararası toplum

³⁵ Bu konuda ayrıntılı bir analizi başka bir makalemizde yapmıştık: Ramazan Gözen, 'Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon', *Demokrasi Platformu*, no. 4, Güz 2005.

seviyesinde uluslararası anlaşmazlıkların ve savaşların çözümü için uluslararası örgüt ve hukuk mekanizmalarının etkin bir şekilde kullanılması.

AB'nin idealist bir proje olduğu ise hem tarihi gelişimi itibarıyla hem de kuruluş ve işleyiş ilkeleri itibarıyla apaçık ortadadır. Zira AB, savaşların yitirdiği Avrupa'da daimi barışı ve refah düzenini sağlamak amacıyla kurulmuş olup, kuruluşundan itibaren Avrupa coğrafyasında bu ilkeleri uygulamak suretiyle önemli başarılar elde etmiştir. Her ne kadar Yugoslavya savaşını durdurmakta başarısızlığa uğramışsa da, bunun temel nedeni bu tür savaşları önleyecek "savunma, dış ve güvenlik politikası mekanizmasına" sahip olmamasından kaynaklanmıştır.

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin AB'nin kuruluş felsefesinde mevcut olan idealizmi yeterince benimsediğini söylemek henüz mümkün değildir. Çünkü, Türkiye'nin son yıllardaki AB'ye dönük yönelişi ve dönüşümü, idealist bir amaç ve gerekçeyle değil, büyük oranda "reelpolitik ve pragmatik" amaç ve gerekçeyle ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bunun nedenleri, yukarıda belirttiğimiz somut dış politika konuları eleştirel bir açıdan incelendiğinde açıkça görülecektir.

Her şeyden önce, 1999 Helsinki Zirvesi'nden itibaren Türkiye'de gelişen "Avrupa-lılaştırma süreci", doğal yollardan ve nedenlerle değil, Türkiye'nin 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında karşılaştığı ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılardan kurtulmanın bir yolu olarak, pragmatik bir hedef şeklinde başlamış ve devam etmiştir. Krizlerin Türkiye'yi ciddi tehlikelere sürüklemekte olduğunu fark eden toplumsal, ekonomik, askeri ve siyasal kesimler, yani sağcı, solcu, İslamcı ve devletçi aktörlerin büyük çoğunluğu, her biri farklı açıdan da olsa, Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasının krizlerden ve risklerden kurtulmanın bir çıkış yolu olarak gördüler.

Daha somut olarak belirtirsek; devletin merkezinde yer alan belli başlı aktörler (özellikle askeri-sivil bürokratlar ve laiklik konusunda hassas olan kesimler), AB'yi Türkiye'de "laikliğinin güvence altına alınabilmesi", "ekonomik krizlerin tekrarlanmasının önlenmesi ve ekonominin güçlenebilmesi", "toplumsal bölünme ve çatışma riskinin önlenmesi" ve sonuç olarak "Atatürk'ün muasır medeniyet seviyesinin yakalanması idealinin gerçekleştirilmesi" için "güvenli bir liman olarak" gördüler. Her ne kadar, bu konularda farklı düşünen kesimler mevcut olsa da, bunların etkileri Türkiye'nin AB yönündeki karar alma sürecini durduracak kadar büyük olmamıştır.³⁶

Diğer yandan, başta AKP liderliği olmak üzere, siyasal İslamcı gelenekten gelen kesimler, geçmiş yıllarda ve özellikle 28 Şubat Sürecinde karşılaştıkları baskı ve zorlukları tekrar yaşamamak ve Türkiye'de daha özgür, müreffeh ve istikrarlı bir ortamda "dini yaşam" için AB'nin yukarıda belirttiğimiz değerlerinin Türkiye'de geçerli olmasını ve Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını savunmaya başladılar.³⁷ Özellikle AKP hükümeti, iç ve dış politikasında bu stratejiyi kullandı.

Tüm aktörlerin Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği konusundaki tercihi, 2003 Irak savaşında büyük bir testten geçti. Türk dış politikası yapıcılarını, ABD'nin Irak işgaline as-

³⁶ Kısaca "ulusalcılar" olarak tanımlanan ve içinde milliyetçi, devletçi, siyasal İslamcı, solcu ve başka eğilimlerden grup, sivil toplum örgütü, siyasi parti, dernek ve elitlerden oluşan geniş bir kitle, televizyon kanalları, gazete ve dergileri, konferans ve toplantıları ve sokak gösterileri aracılığıyla Türkiye'nin AB üyeliğine "doğrudan/açıkça" veya "dolaylı/zımnı" yollarla karşı çıkmışlar ve engellemeye çalışmışlardır. Fakat, tüm bu kesimlerin ve faaliyetlerinin, AKP hükümetinin ve diğer sivil-askeri devlet organlarının AB'ye dönüşüm yönündeki reformlarına engel ol(a)madıkları açıkça görülmektedir.

³⁷ Bu yönde değişimin bir analizi için bkz: İhsan D. Dağı, 'Rethinking Human Rights, Democracy, and the West: Post-Islamist Intellectuals in Turkey', *Critique*, No.13, 2004.

lında destek vermeyi planlıyordu. Türkiye'nin AB'ye tam üye olma hedefine ve AB'nin baş aktörleri olan Almanya ve Fransa'nın, ABD'nin savaşına karşı olan tutumlarının bilinmesine rağmen, AKP ve askeri-sivil bürokratlar, ABD'nin operasyonuna destek vermek amacıyla ABD ile pazarlık içine girdiler. Ancak, Ocak-Şubat 2003 aylarında yani işgalden hemen önce Amerikalı ve Türk yetkililerin Ankara'da ve Washington'da yaptıkları yoğun diplomatik müzakere sonucunda her iki tarafı da tatmin eden bir anlaşmaya varılamadı. Türkiye'nin ABD'den istediği ekonomik, siyasi ve askeri talepler, Bush yönetimince tam olarak karşılanmadı. Özellikle ABD'nin "Iraklı Kürtlerin" muhalefeti nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin PKK terörüyle mücadele amacıyla Irak içine girmesine destek vermemesi üzerine, müzakereler çöktü. Esasen bu anlaşmazlık nedeniyle, TBMM, 1 Mart 2003'te ABD silahlı kuvvetlerinin Türkiye üzerinden Irak'a geçmesine izin vermedi.³⁸

1 Mart kararı, ABD-Türkiye ilişkilerini krize sokması açısından önemli olduğu kadar, Türkiye-AB yakınlaşmasını hızlandırması açısından da ciddi bir dönüm noktasıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türkiye ile AB'nin Avrupalı ülkelerinin ABD'nin işgaline karşı aynı safta yer almaları, iki tarafın 2003-2006 döneminde birbirlerine yakınlaşmalarında belirleyici bir faktördür. Buradan hareketle şu iddiayı yapmak mümkündür: Eğer Türkiye-ABD pazarlıkları olumlu bir sonuç verse ve Türkiye ABD'nin desteğiyle Irak'a girmiş olsa ve savaşın bir aktörü haline gelseydi, her şeyden önce Türkiye-AB konsensüsü oluşmaz ve Türkiye-AB ilişkileri 1990'larda olduğu gibi "gergin" olarak devam ederdi; ikincisi belki de daha da kötüleşirdi.³⁹

Diğer yandan, eğer Türkiye ile AB arasında böyle bir yakınlaşma ortamı doğmasa ve Türkiye'nin iç düzeninin "Avrupalılaşması" konusunda bir konsensüs oluşmasaydı, Türkiye'nin AB'ye tam üye olmak amacıyla Helsinki kararlarına uygun şekilde Kıbrıs sorununun çözümü ve Yunanistan'la ilişkilerin geliştirilmesi yönünde "radikal adımlar" atması için bir motivasyon oluşmazdı.

Toparlarsak, Türkiye'nin AB'ye uyumlu olmak amacıyla gerçekleştirdiği içeride "demokratikleşme ve reformlar" ve dış politikada "AB yanlısı bir tutum izlemesi" büyük oranda reelpolitik/pragmatik saiklerle ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bunu ileri sürmekle birlikte, yukarıda bahsedilen ve diğer alanlarda gözlemlenen uygulamalar ışığında, Türk dış politikasında son dönemde ortaya çıkan şu "idealist eğilimleri" görmezden gelmemek gerekir.

- Uluslararası sorun, çatışma ve krizlerin çözümünde BM'nin ilke, kurum ve mekanizmalarının, uluslararası hukuk ve normların, diplomasi, diyalog, işbirliği ve konsensüs yöntemlerinin kullanılması yönünde bir eğilim;
- Küreselleşme yönündeki gelişmelere, özellikle IMF ve diğer uluslararası örgütlerin politikalarına destek verme eğilimi;
- Demokrasi, hukukun üstünlüğü, piyasa ekonomisi, insan hakları gibi liberal değerlerin başta Türkiye olmak üzere tüm Ortadoğu ve İslam dünyasında yerleşmesi ve yaygınlaşması yönünde bir gayret;
- Ulusalçı, otoriter ve militarist dış politika uygulamalarına karşı eğilimi;

³⁸ Gözen, 'Causes and Consequence...', *Op. cit.*

³⁹ Şaban Kardaş, 'Turkey-the United States and the War on Iraq: March 2003 Motion Revisited', 19. Ortadoğu Tarihi ve Teori Konferansı, Chicago Üniversitesi, Nisan-30-Mayıs 01 2004, s.10-11.

- Medeniyetler-arası diyalogda yer alma, İslam dünyası ile Hıristiyan dünyası arasındaki sorunlarda arabuluculuk yapma arzusu.

Reelpolitik ve pragmatik nedenlerle başlatılmış ve yürütülmekte olsa bile, eğer Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği gerçekten gerçekleşirse, bu politikanın uzun soluklu ve kalıcı olması mümkündür. Yani, "reelpolitik" olarak başlayan dış politika en nihayetinde "idealpolitik" bir niteliğe dönüşebilir. Bunun gerçekleşebilmesi için ise üç temel şart vardır: Birincisi, 3 Ekim 2005 tarihinde başlayan Türkiye-AB müzakerelerinin olumlu gelişmesi ve sonuçlanması; ikincisi, Türkiye'nin iç ve dış politika şartlarının olumlu yönde gelişmeye devam etmesi; üçüncüsü, AB'nin Türkiye'yi tam üye yapma konusunda kararını vermiş olması. Bu üç şartı açmakta yarar var.

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA DÖNÜŞÜM KALICI OLABİLİR Mİ?

Bu sorunun kısa cevabı açıktır: "Dönüşümün kalıcılığı, birbirine yakından bağlı, iç içe geçmiş bu üç ön şartın geleceğine bağlıdır." Fakat en nihayetinde bu ön şartlardan hangisinin "belirleyici" olacağını tahmin edebilmek çok kolay değildir. Geleceği kestirmenin tüm zorluklarına rağmen, şöyle bir tahminde bulunabiliriz.

Eğer AB, Türkiye'nin iç ve dış politikasının hem pratik hem de felsefi açıdan tam olarak Avrupalılaştığına ve bunun sonucu tam üye olması gerektiğine karar verir ve Türkiye de üniter bir aktör olarak AB'nin tam üyesi olma yönündeki kararlılığını devam ettirirse, ancak o zaman Türk dış politikasındaki dönüşüm kalıcı hale gelir. AB'ye tam üye olmuş ve 1999'dan beri devam ettiği minvalde hareket eden bir Türkiye, bu dönüşümü tamamlamış bir Türkiye'dir.

İkinci ön şarta gelince, o da çok önemli bir faktördür. Zira hem Türkiye'yi hem de AB'yi yakından ilgilendiren çok çalkantılı bir dünya sistemi mevcuttur. Başta Büyük Ortadoğu Bölgesi olmak üzere, Türkiye ve AB'nin yakın çevresi olan uluslararası ortam birçok krizlere gebe. Irak savaşında görüldüğü gibi, AB'nin Avrupalı ülkeleri ve Türkiye'nin dış politikaları, ABD ve diğer global aktörler ile İran ve Suriye gibi bölgesel aktörler arasında ortaya çıkacak çatışma, kriz ve benzeri sorunlar tarafından test edilecektir. Türkiye-AB müzakere sürecini zora sokacak birçok ulusal ve uluslararası engeller çıkacaktır. Bu durumlarda AB ve Türkiye'nin birbirini anlama ve idare etme gücüne ihtiyaç duyulacaktır. İşte o anda veya anlarda, Türkiye ve AB'nin ortak çıkar ve üyelik perspektifini koruması gerekecektir.

Fakat Türkiye ve AB'yi yakından ilgilendiren uluslararası siyasi gelişmelerde, her iki tarafın farklı konum ve çıkar algılamaları içine girmeleri ve karşı kamplarda yer almaları ihtimal dâhilindedir. Örneğin, ABD'nin İran'ın nükleer politikasına karşı başlattığı kampanyada ve İran'a karşı olası bir askeri operasyonda Türkiye ve AB'nin farklı politikalar izlemeleri durumunda, hem müzakere sürecine hem de Türkiye'nin AB değerlerine dönük dış politikasında ciddi kırılmalar görülebilir. Örneğin, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda ve genel olarak AB ile geliştirdiği dış politikada kötüleşme olabilir.

Buna ilaveten, özel olarak Türkiye-AB arasında sorunların çıkması kuvvetle muhtemeldir. Bu noktada iki sorun canlı olarak durmaktadır: Birincisi, AB'nin Türkiye'ye karşı "medeniyet direnişi" içine girmesi sorunu: Yani; Türkiye, müzakereler sürecinin sonunda tüm siyasi, ekonomik, hukuki ve teknik şartları yerine getirmiş olsa bile, AB, farklı medeniyet önyargıları nedeniyle Türkiye'yi "tam üyelik" yerine "imtiyazlı üyelik" formülüyle dışarıda tutmaya çalışabilir. Örneğin, Peygamber Hz. Muhammed'i terörist olarak gösteren karikatürlerin bir Danimarka gazetesinde yayımlanması üzerine oraya

çıkan ve ileride daha çok çıkması muhtemel benzeri "medeniyetler-arası krizler", AB ve Türkiye kamuoylarını birbirinden uzaklaştırdıkça, müzakerelerde tıkanmalar meydana gelebilir. Her iki kamuoyunun birbirini "düşman" veya "öteki" olarak algılaması durumunda, doğal olarak hem AB hem de Türkiye, "herkes kendi yoluna" misali bir restleşmeye gidebilir. Bu durumda ise Türkiye'nin AB standartlarından uzaklaşması ciddi bir risktir.

Zira ikincisi, bu tür bir "restleşmeyi ve uzaklaşmayı" gönüllü olarak desteklemeye uygun aktörler ve süreçler Türkiye'de de mevcuttur. Dolayısıyla, Türk dış politikasındaki dönüşümün kalıcılığının ikinci şartı, Türk devlet ve toplumunun, bu dönüşümü devam ettirmek konusunda göstereceği niyet ve kararlılıktır. Hatta AKP hükümeti ve tabanının bile dönüşüm yönündeki kararlılığını ne kadar sürdür(ebil)eceği tartışmaya açıktır. Çünkü, medeniyetler-arası krizler toplumsal tabanları hareketlendirdikçe, AKP oy tabanı dâhil tüm ülkede hala canlı olarak duran "ulusalçı" hassas duygular, Türkiye'yi AB'den uzaklaşmaya ve tekrar klasik reelpolitikçi bir iç ve dış politikaya geriye dönmeye sürükleyebilir.

SONUÇLAR

Türkiye'nin 10–11 Aralık 1999 tarihli AB Helsinki Zirvesi'nde AB'ye tam üye olmaya aday ülke olarak kabul edilmesi ile başlayan ve 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelerin başlaması ile gelişen dönemde Türk dış politikasında görülen "dönüşüm sürecini" incelediğimiz bu çalışmada, varılan sonuçlar şunlardır:

Türk dış politikasında AB'ye doğru bir dönüşümün olup olmadığı ve bunun niteliği ve kalıcılığı, üç açıdan analiz ederek ortaya konabilir. Her dış politika analizinde olduğu gibi, Türk dış politikası da bu üç açıdan bakılarak incelenebilir.

Birincisi, dış politikanın somut uygulamalarıdır. Bu açıdan bakıldığında, özellikle 2003–2006 arası dönemde Türkiye AB'ye uyumlu bir dış politika izlemiştir. Kıbrıs sorunu, Yunanistan'la ilişkiler, Irak savaşı, komşuluk politikası ve uluslararası örgütlere dönük politikalarda önemli bir AB etkisi ve ağırlığı mevcuttur.

İkincisi, dış politikanın karar alma mekanizması ve yapısıdır. Bu çalışmada detaylı incelenmemiş olmasına rağmen, mevcut literatür incelendiğinde şu sonucu çıkarmak mümkündür: 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve ilgili yasalarda yapılan reformlar sonucunda, Türk dış politikasının daha sivil bir sistem içinde oluşmakta olduğu, en azından bu alanda sivil ve askeri kesimler arasında işbirliği ve konsensüsün olduğu görülmektedir. Yukarıda incelediğimiz tüm örnek olaylardaki Türk dış politikası, Hükümet, Genelkurmay, Türk sivil toplumu ve kamuoyunun genel bir uzlaşması üzerine oluşmuş ve uygulanmıştır. Bu süreçlere muhalefet eden "ulusalçı" kesimlerin görüşleri ve müdahaleleri genel çoğunluk karşısında etkili olamamıştır. Bu yönüyle daha demokratik ve sivil bir Türk dış politikasının oluşmaya başladığını, dış politika yapımında "Avrupalı değerlerin" etkili olduğunu ifade edebiliriz.

Üçüncüsü, dış politikanın felsefi/zihni çerçevesi ya da altyapısıdır. Bu açıdan bakıldığında ise, uygulamada ve mekanizmada görülen dönüşüme rağmen, felsefi/zihni düzeyde Avrupalılaştırma yönünde bir dönüşümün gerçekleştiğini iddia etmek henüz mümkün değildir. Bu dönüşüm doğal yollardan değil, zoraki şartlar gereği ortaya çıktığı ve geliştiği için, henüz özümsemiş değildir ve kırılgandır. Bu nedenle olsa gerek, hem AKP ve diğer siyasi partiler, hem de askeri-sivil bürokratlar, sivil toplum ve kamuoyu, reelpolitik felsefenin etkisi altında hareket etmeye devam etmektedirler."

Pragmatik anlayış ve değerlendirmeler ve buna uygun politika ve davranışlar gözlemlenmektedir.

Bu zihni/felsefeyi gösteren çok somut ve çarpıcı iki örnek verebiliriz. Birinci örnek, Türkiye-AB üyelik süreci ile ilgili anlayışlardır: AB değerlerinin etkisi altında yapılan demokratikleşme yönündeki dönüşümler ve dış politikada AB yanlısı tutumlar, AB üyeliğini istediğini ileri sürenlerin de dâhil olduğu bazı kesimlerce şu şekilde eleştiriliyor: "AB, bizi zaten tam üye yapmayacak, öyleyse niye AB'nin taleplerini yerine getiriyoruz?" Bu tutum oldukça "banal" düzeyde bir pragmatizmi yansıtıyor. İkinci örnek, genel dış politika bağlamındadır: Benzeri ilkel pragmatizm, Pakistan'da meydana gelen depremde zarar gören mağdurlara yardım amacıyla Türkiye'de yapılan kampanyada kullanılan dilde görüldü. Türkiye'de yapılan yardım çağrısının sloganı şuydu: "Pakistan halkı bize (Türk halkına) 1999'da yardım etmişti, şimdi sıra bizde!". Bu slogan, oldukça pragmatik bir zihniyetin dışa vurumudur. Zira buradan şöyle bir sonuç çıkarmak gerekir: "Eğer onlar (Pakistan halkı) bize 1999'da yardım etmeseydi, bizim de onlara yardım etmemize gerek kalmazdı!".

Bu örnekler gösteriyor ki, Türk dış politikasının özellikle toplumsal düzeydeki temellerinde "idealist değerlere dayanan bir felsefe" henüz gelişmiş değildir. Dış politikanın en nihayetinde sosyal bir tabana dayandığı göz önünde bulundurulduğunda, Türk iç ve dış politikası yapıcılarının, önümüzdeki dönemde AB çizgisindeki reformları uygulamakta büyük zorluklarla karşılaşacakları görülmektedir.